

С.В. Конча

ДО 85-річчя

ДМИТРА ЯКОВИЧА ТЕЛЕГІНА

З іменем Дмитра Яковича Телегіна пов'язана ціла епоха в становленні вітчизняної археології мезоліту, неоліту та енеоліту. Нині можна наголосити, що незалежно від того, які ще нові відкриття будуть зроблені і як зміняться погляди фахівців на характер історичних процесів первісної доби, ім'я Дмитра Яковича назавжди буде вписане золотими літерами в історію української археології.

Народився Дмитро Якович 26 жовтня 1919 р. у с. Плисове Зміївського р-ну на Харківщині у багатодітній селянській родині. На початку 30-х рр. сім'я Телегіних перебирається у Донбас, де і розпочалася трудова біографія молодого Д.Я. Телегіна. Гуманітарні здібності проявилися рано. Закінчивши у 1936 р. річні вчительські курси, сімнадцятирічний Дмитро починає викладати у початкових сільських школах. Одночасно він продовжує підвищувати власну освіту. У 1940 р. закінчує історичний факультет педа-

гогічного інституту у м. Слов'янську, і вже невдовзі був призначений директором школи у с. Красному.

Шлях молодого педагога перервала війна. У листопаді 1941 р. Д.Я. Телегін відправляється на фронт рядовим і зустрічає перемогу у травні 1945 р. у місті Кенігсберзі у званні старшого сержанта. Після звільнення з лав армії 1946 р. Дмитро Якович вступив на історичний факультет Чернівецького університету, а після його закінчення — до аспірантури Інституту археології АН УРСР. Його науковим керівником був видатний вчений академік АН УРСР Петро Петрович Єфименко (1884—1969), який у ті роки обіймав посаду директора Інституту.

Об'єктом дослідження аспіранта Д.Я. Телегіна були неолітичні пам'ятки з його рідних країв — поріччя Сіверського Дінця. Після успішного захисту кандидатської дисертації 1953 р. Дмитро Якович активно цікавиться широким колом проблем від палеоліту до скіфів та ранніх слов'ян¹. Так само широким є географічний діапазон — Донеччина і Наддніпрянщина, Полісся і Білорусь, Надазов'я і Закарпаття. Не менш різноманітною є і тематика — домобудівництво і господарство, міжкультурні зв'язки і хронологія, конструкції поховальних споруд і технології виготовлення кераміки, проблеми кордонів та етнічної інтерпретації археологічних культур. На перший погляд, підхід Д.Я. Телегіна міг би здатися надто еkleктичним та за цією зовнішньою тематичною і просторовою розкиданістю крилася цілеспрямована і систематична робота.

Головним об'єктом наукових інтересів Дмитра Яковича, як і в аспірантський період, лишилася неолітична доба. У 1950—1960-х рр. роки ця важлива епоха на теренах України вивчалася спорадично. Українське неолітознавство лишалося на провінційному рівні, суттєво відстаючи від російського, де працювали такі видатні дослідники, як А. Брюсов, О. Бадер, Н. Гуріна, А. Формозов. Джерельна база була слабкою, а узагальнювальні праці з неоліту як для усєї України, так і по окремих її регіонах, були відсутні.

Поряд із наполегливою роботою над дослідженням неолітичних пам'яток Подніпров'я і Лівобережжя, у ці роки Дмитро Якович робить багато цікавих спостережень над еволюцією неоліту України та сусідніх територій. Поєднання результатів масштабних польових робіт з широкими узагальненнями на тлі східноєвропейського неоліту дали змогу Д.Я. Телегіну підготувати докторську дисертацію «Дніпро-донецька неолітична культура». В цій роботі не лише систематизовано величезний матеріал, а й зроблено принципово нові для свого часу висновки щодо способу існування та еволюції людських спільнот неолітичної доби в Україні та за її межами.

Дисертація була захищена 1967 р., а через рік за її матеріалами вийшла монографія «Дніпро-донецька культура»², що відразу ж вивела її автора в ряди провідних археологів-неолітиків Радянського Союзу. Поряд із монографією В. Даниленка «Неоліт України» (Київ, 1969) праця Д.Я. Телегіна знаменувала собою завершення важливого етапу у становленні української школи неолітознавства. Українська школа дослідників неоліту сягає рівня московської і ленінградської.

У своїй книзі Д.Я. Телегін викладає власне бачення неолітичної революції на теренах України. Ідею відтворювального господарства, як і більшість доместикованих тварин та рослин, первісні землероби України запозичили від сусідів з півдня. Проте місцева людинність виробила власні форми землеробсько-скотарського способу життя, яким відповідала цілком своєрідна культура. Багаті археологічні джерела у поєднанні з антропологічними даними, отриманими з надазовських і надпорізьких могильників, переконливо свідчили, що населення неолітичної доби північних та східних областей України не було прийшлим ззовні, а продовжувало місцеву лінію розвитку. Д.Я. Телегін доходить висновку про спорідненість неолітичного населення України на теренах від Волини до Сіверського Дінця.

Дещо згодом дослідник висловив думку, що генетична лінія розвитку дніпро-донецьких племен не обірвалася з настанням епохи міді. На їхньому підґрунті постала мариупольська культура Надазов'я, яка, у свою чергу, відіграла певну роль у генезі середньостогівської культури. Північні поліські групи великої дніпро-донецької спільноти брали участь у формуванні тшинецької і сосницької культур доби бронзи, що багато дослідників бере до уваги при вивченні найдавніших коренів слов'янства.

Невдовзі після отримання докторського ступеня Д.Я. Телегіна було призначено завідувачем відділу археології кам'яної доби Інституту археології АН України, який він незмінно очолював майже 20 років. За ці роки відділ опублікував велику кількість нових матеріалів і наукових розробок, підготував плеяду молодих фахівців, багато з яких стали згодом провідними. Відтак, Дмитро Якович

один з фундаторів сучасної вітчизняної школи дослідників кам'яної доби України.

Відповідальна адміністративна посада не відірвала вченого від дослідницької роботи. На початку 1970-х років Дмитро Якович звертається до вивчення мідної доби й випускає у світ нову фундаментальну монографію, присвячену середньостогівській культурі³. Ця культура степів Нижнього Подніпров'я і басейну Дона була найдавнішою з культур рухливих скотарів степу, відомих на той час на теренах від Карпат до Китаю. Саме тут, на думку Д.Я. Телегіна, міг знаходитися первинний центр відгінно-скотарської форми господарства, і саме звідси, а не навпаки, як вважалося раніше, скотарська економіка поширювалась у казахські, приалтайські, монгольські степи. Виявлені і проаналізовані Д.Я. Телегіном матеріали демонстрували це з достатньою наочністю.

На черзі постало завдання простежити витоки спільнот доби неоліту й міді. І це завдання було також виконано на відповідному епосі рівні з появою у 1982 р. монографії «Мезолітичні пам'ятки України»⁴. У цій праці вперше були узагальнені і систематизовані усі відомі на той час в Україні пам'ятки доби мезоліту, більшість з яких дослідник вважає автохтонними. Мезолітичні культури розглянуті як підґрунтя пізніших неолітичних.

Через два роки після виходу цієї праці Дмитро Якович відсвяткував свій 65-річний ювілей. Втім уже немолодий дослідник продовжує вражати різноманітним науковим інтересів. Серед них північні дослідження доби мезоліту, неоліту, енеоліту, популяризація знань про археологію та давню історію України за кордоном⁵ і співпраця з американськими та німецькими фахівцями з дослідження проблем доместикації коня і найдавнішого конярства⁶, і фундаментальні роботи з вивчення і систематизації яскравих і самотніх поховань мариупольського типу⁷, і проблематика співвіднесення ареалів давніх культур з областями поширення архаїчних гідронімів⁸ та багато іншого.

У 1990-х рр. додалася ще нова тема — козацтво. Саме Д.Я. Телегін створив у 1991 р. при Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури науково-дослідний центр «Часи козацькі», який вже чимало досяг у дослідженні козацької тематики.

Окрім суто наукової діяльності Дмитро Якович виявляє активну громадську позицію, виступаючи, зокрема, одним з фундаторів і провідних діячів Товариства охорони пам'яток, у якому очолює секцію охорони пам'яток археології. Під його керівництвом і наставництвом сформувалися десятки науковців, які продовжують нині в Україні його справу.

Учні та колеги шановного Дмитра Яковича вітають його з ювілеєм, широко бажають міцного здоров'я та нових наукових відкриттів.

¹ *Telegin D. Я.* Каталог наукових друкованих праць. — Луганськ: Шлях, 2000. — С. 5—7.

² *Telegin D. Я.* Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту — раннього металу півдня Східної Європи. — Київ: Наукова думка, 1968.

³ *Telegin D. Я.* Середньостогівська культура епохи міді. — Київ: Наукова думка, 1973.

⁴ *Telegin D. Я.* Мезолітичні пам'ятки України (IX—VI тис. до н. е.). — К., 1982.

⁵ *Telegin D. Dereivka. A Settlement and Cemetery of Copper Age Horse Keepers on the Middle Dnieper // BAR International Series. — Vol. 287. — Oxford, 1986; Telegin D. On the Yamna Culture // Current Anthropology. — Vol.*

28. — # 3. — 1987; Telegin D., Titova E. La zone des steppes // Atlas du Neolithique europeen. — L'Europe orientale. — 1993; Telegin D. Storia e cultura della popolazioni dell' Europa orientale nella fase iniziale dell eta dei metalli // Storia d'Europa. — Vol. II. — Torino, 1994.

⁶ *Anthony D., Telegin D., Brown A. The Origin of Horseback Riding // Scientific American. — Vol. 265. — № 16. — 1991.*

⁷ *Telegin D. Я.* Неолітичні могили мариупольського типу. — К., 1991.

⁸ *Telegin D. Я.* Іллірійські та фракійські гидроніми правобережної України в світлі археологічних досліджень // *Balkanica. — XXIII. — Белград. — 1992.*

ДО ПОРТРЕТА ЄВГЕНА ВАСИЛЬОВИЧА ЧЕРНЕНКА

Ми якось звикли до традиційного вітання: «Як життя?». Є.В. Черненко, відчуваючи де-яку його беззмістовність та вульгарність, завжди іронічно відповідає: «Минає!»

Дійсно, життя минає. Здається, зовсім недавно відзначали 65-річний ювілей Євгена Васильовича, в журналі «Археологія» надрукували відповідний урочистий текст, випили — а ось уже 70. Цікаво, що за «кистекший період» ювіляр не змінився ні фізично, ні морально. Тому тих, хто цікавиться біографією Є.В. Черненка або його послужним списком, відсилаю до офіційної статті в № 3 журналу за 1999 р. Вона цілком підходить до теперішньої події, із заміною ювілейної дати. Ми ж, привітавши ювіляра, поговоримо неформально, але все ж таки керуючись головними положеннями згаданої статті, певним чином коментуючи їх.

Науковий шлях Євгена Васильовича є просто хрестоматійним прикладом кар'єри (у позитивному розумінні цього слова) археолога. Головне в ній, як неодноразово казав мені ювіляр, — займатися наукою, а не діями, які Черненко визначає словом, знайомим усім чоловікам. Керуючись цим принципом, Є.В. став тим, ким став, — всесвітньовідомим ученим, широко знайомим вузьким фахівцем з озброєння та військової справи кочовиків ранньої залізної доби.

Вузький фахівець — не недолік ученого, як чомусь іноді вважають. Герой улюблено-

го Черненком письменника О. Куваєва визначив це так: «Лезвие скальпеля и острие иглы тоже узки. Расчлняют и соединяют — вот благородная задача узкого специалиста». Ще невідомо (а втім, мені якраз добре відомо), що є дійсно завданням археолога: бути знавцем усього потроху чи досконально знати тільки свій предмет. І найкращим доказом високої собівартості вузького фахівця є те, що саме до нього у разі потреби «енциклопедисти» йдуть із запитаннями: «Євгене Васильовичу, а що це за меч ми знайшли? Це скіфський? А як датується? А чому саме V століттям?» Така експлуатація інтелекту — найкраща винагорода науковцеві за його працю, і я жодного разу не чув, щоб Черненко відмовив будь-кому в консультації чи пораді, бодай би це був його колега — вузький фахівець у іншій галузі, студент або військовий.

До речі, про військових. За роки незалежності в українському війську народилося позитивне тяжіння до знань військової історії (Є.В. у своєму стилі зараз би наголосив: «Просто — до знань»). Зрозуміло, що першим об'єктом військових істориків стали скіфи (до моїх сарматів вони, ймовірно, ще не дійшли у своїх пошуках), і також зрозуміло, що головним консультантом, науковим керівником тощо став Є.В. То до всіх його численних регалій (доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Німецького археологічного інституту, член ученої ради та